

İbn Halduncu Perspektiften Tarihin Yasaları: Şehirleşme ve Sekülerleşme

Behçet Batur

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Gaziantep, Türkiye
0000-0001-6965-6313
ror.org/04nvpy675
behcet.batur@gibtu.edu.tr

Öz

Tarihte yasa(lar) konusu geçmişte bazı din adamları, filozof ve sosyal bilimcilerin ilgisini çekmiş ve bunlar bu alanda önemli entelektüel çabalar ortaya koymuşlardır. Söz gelimi Augustinus, Comte, Durkheim, Hegel, Marx, Spencer gibi düşünürler tarihin akışını belirleyen genel ilkeler konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Örneğin Augustinus'a göre tarih, Tanrı'nın insanı yaratmasıyla başlamış olan ve insanın kurtuluşuyla son bulacak olan bir akıştır. Comte'a göre tarih düşünsel bir evrime tabi olup insanlık tarihi üç aşamadan (teolojik, metafizik, pozitivist) geçmektedir. Hegel'e göre ise tarih insanlığın düşüncesinin diyalektik bir düzlemde sürekli gelişmesini ifade etmektedir. Marx açısından tarih bir sınıf savaşları tarihi olup belirli aşamalardan geçmekte (ilkel komünal, feodal, köleci, kapitalist) ve tarihin sonunda sınıfsız bir toplum (sosyalist) teşekkül edecektir. Spencer da tarihi evrimsel bir çizgide okuyan düşünürlerden biridir. Ona göre tarih bir evrime tabi olup sürekli ilerlemektedir. Tüm bu yaklaşımların ortak niteliği tarihin belirli hedeflere doğru yürüyen yasalarının olduğu fikridir. İbn Haldun'da da bu yönde bir yaklaşımın mevcut olduğu görülmektedir. Ona göre tarih iki boyutlu bir yapıya sahiptir. Çizgisel ve döngüsel. Bu, tarihin yasasıdır. Keza ona göre tarih belirli bir yöne doğru da hareket etmektedir. Tarihin yönünü belirleyen dinamikler ise şehirleşme ve sekülerleşmedir. İbn Haldun'a göre insanlığın ilk yaşam formu olan göçebelik (bedevilik) şehirleşmeye (hadarilik) doğru evrilmektedir. Bununla birlikte ve şehirleşmeye paralel olarak tarihin başlangıcında hayatın hemen hemen her alanını kuşatan (gerek teorik gerekse de pratik alanlarda) din, kurumsal bir farklılaşmaya ve daralmaya uğrayarak diğer bilgi ve yaşam alanlarının ortaya çıkmasıyla kendi öz alanına çekilmektedir. Bu süreç sekülerleşmeyi tanımlayan önemli bir unsuru (kurumsal/yapısal farklılaşma) ifade etmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun düşüncesinde şehirleşme ve sekülerleşme süreçlerinin tarihsel birer yasa olarak görüldüğü söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Sosyoloji; İbn Haldun; Tarihin Yasaları; Şehirleşme; Sekülerleşme

Öne Çıkanlar

- Tarih boyunca tarihte yasa konusu bazı düşünür ve sosyal bilimciler tarafından önemli bir araştırma ve inceleme konusu yapılmıştır.
- Tarihte bazı yasaların varlığına ilişkin çeşitli yaklaşımlar öne sürülmüştür. Bu düşünürler arasında Augustinus, Comte, Durkheim, Hegel ve Marx sayılabilir.
- İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde tarihte bazı yasaların varlığına değinmiştir. Bu yasalardan ikisinin şehirleşme ve sekülerleşme yasası oldukları söylenebilir.
- İbn Halduncu tarih teorisi modern tarih bilimi ve sosyal bilimlere yeni bir yaklaşım sunabileceği düşünülmektedir.

Atıf Bilgisi

Batur, Behçet. “İbn Halduncu Perspektiften Tarihin Yasaları: Şehirleşme ve Sekülerleşme”. *Eskiyeni* 52 (Mart 2024), 101-114.

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	11 Ekim 2023
<i>Kabul Tarihi</i>	12 Ocak 2024
<i>Yayın Tarihi</i>	26 Mart 2024
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı – Turnitin
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-----
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

The Laws of History From The Perspective of Ibn Khaldun: Urbanization and Secularization

Behçet Batur

Gaziantep Islam Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sociology of Religion, Gaziantep, Türkiye
0000-0001-6965-6313
ror.org/04nvpy675
behcet.batur@gibtu.edu.tr

Abstract

The subject of law(s) in history has attracted the attention of some clergy, philosophers and social scientists, who made significant intellectual efforts in this field. For example, thinkers such as Augustinus, Comte, Durkheim, Hegel, Marx and Spencer have put forward various approaches to the general principles that determine the course of history. For example, according to Augustine, history is a flow that begins with God's creation of man and will end with man's salvation. According to Comte, history is subject to intellectual evolution and human history goes through three stages (theological, metaphysical, and positivist). According to Hegel, history represents the continuous development of humanity's thought on a dialectical plane. For Marx, history is a history of class wars, it goes through certain stages (primitive communal, feudal, slave, capitalist) and at the end of history, a classless society (socialist) will be formed. Spencer is one of the scholars who read history in an evolutionary line. According to him, history is subject to evolution and is constantly progressing. The common feature of all these approaches is that history has laws that move towards specific goals. It is seen that Ibn Khaldun also has an approach in this direction. According to me, history has a two-dimensional structure. Linear and cyclical. This is the law of history. Likewise, history moves in a certain direction. The dynamics that determine the direction of history are urbanization and secularization. According to Ibn Khaldun, nomadism (Bedouinism), the first life form of humanity, is evolving towards urbanization (hadarism). However, in parallel with urbanization, religion, which encompassed almost every aspect of life at the beginning of history (both in theoretical and practical areas), has undergone an institutional differentiation and narrowing and has retreated to its sphere with the emergence of other areas of knowledge and life. This process expresses an essential element (institutional/structural differentiation) that defines secularization. Therefore, it can be said that urbanization and secularization processes take place as historical laws in Ibn Khaldun's thought.

Keywords

Sociology; Ibn Khaldun; Laws of History; Urbanization; Secularization

Highlights

- Throughout history, law has been an important subject of research and analysis by some thinkers and social scientists.
- Various approaches have been put forward regarding the existence of some laws in history. These thinkers include Augustinus, Comte, Durkheim, Hegel and Marx.
- Ibn Khaldun mentioned the existence of some laws in history in his work called Muqaddimah. Two of these laws are the laws of urbanization and secularization.
- It is thought that Ibn Khaldun theory of history can offer a new approach to modern history and social sciences.

Citation

Batur, Behcet. "The Laws of History From The Perspective of Ibn Khaldun: Urbanization and Secularization". *Eskiyeni* 52 (March 2024), 101-114.

Article Information

<i>Date of submission</i>	11 October 2023
<i>Date of acceptance</i>	12 January 2024
<i>Date of publication</i>	26 March 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>S. Development Goals</i>	--
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Bu çalışmada başta tarih olmak üzere hemen hemen tüm sosyal bilim(ciler)in arayışı içerisinde olduğu *tarihte yasa(lar)* konusu İbn Halduncu perspektiften ele alınmaya çalışılmıştır. Tarihsel olay ve değişimlerin döngüsel mi yoksa belirli bir amaca yönelik çizgisel mi ya da her iki şekilde mi meydana geldiği konusu tarih ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin önemli konuları arasında yer almıştır. Batılı sosyoloji kurucuları dahil olmak üzere birçok sosyal bilimci tarihte yasa olup olmadığı konusunda epeyce entelektüel çaba harcamışlardır. Örneğin Comte, Durkheim, Hegel, Marx, Spencer gibi birçok Batılı düşünür tarihin akışını belirleyen genel hedef ve ilkeler konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Tarihsel akışın bir hedefinin olup olmadığı ve varsa bu hedef(ler)in ne olabileceği gibi sorular geçmişte olduğu kadar (Nebati, 2019, 144) günümüzde de sosyal bilim çevrelerinde üzerinde durulan ve tartışılan önemli konu başlıkları arasında bulunmaktadır. İbn Haldun'da tarih bir yönü çizgisel, diğer yönü döngüsel olan bir varlık alanı olarak değerlendirilmektedir (Batur, 2020, 146). Ancak bu çalışmada İbn Halduncu tarih anlayışının üzerinde pek fazla durulmadığı düşünülen çizgisel veya doğrusal tarih anlayışı üzerinde durularak, bu yönü anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Tarihin yasaları konusu İbn Halduncu bir perspektiften inceleme konusu yapılırken, İbn Haldun'un bu konuları ele aldığı ünlü eseri *Mukaddime* üzerinden bir içerik analizi tekniğiyle değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu hedef doğrultusunda araştırmanın başında tarihte yasa fikrinin olgusal ve düşünsel temelleri ve arka planı üzerinde durularak konunun kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Akabinde ise İbn Halduncu perspektiften tarihte var olduğu düşünülen gelişim yasaları (şehirleşme ve sekülerleşme) ortaya konmaya ve analiz edilmeye çalışılacak ve böylece İbn Halduncu perspektiften tarihin çizgisel gelişim yasalarının varlığı ve bunların mahiyeti ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Tarihte Yasa Fikri

Her bilim dalı ve bilimsel faaliyet kendi alanının en derinine inmeyi, kendi alanını en iyi şekilde açıklamayı ve anlamayı hedefler. Söz gelimi biyoloji canlılığın köken ve işleyişi, fizik maddenin en küçük yapı birimini ve özelliklerini, arkeoloji geçmişin tüm kalıntılarını, psikoloji bireysel kanunları, sosyoloji sosyal yasaları bulmayı amaçlar. Bir bilim olarak tarihin de evrensel yasalarının olup olmadığı konusu, yani tarihin başlangıcından günümüze ve geleceğe doğru sürekli devam edecek olan ve tüm toplumlarda var olan bir tarih yasası var mıdır? Varsa bu yasa veya yasalar nelerdir? gibi sorular tarih felsefecilerinin olduğu kadar tarihçilerin de ilgilendiği ve bunlara yanıt aradığı önemli bir konulardır.

Klasik tarihçilik ile tarih felsefesi arasındaki temel fark, tarihin tekil olayları konu edinmesine karşılık tarih felsefesinin tarihte var olan veya olabilecek olan yasalara ulaşmayı hedeflemiş olmasıdır (Canatan, 2019, 99-100). Bu hedef gerçekleştiği takdirde tarih felsefesinin konusu olan tarihin yasaları konusu tarih biliminin yasaları haline gelmiş olacaktır.

Tarihsel verilerden ve toplumların gidişatı üzerinden hareket ederek genelleyici bir tarihsel hükme ulaşma arzusu farklı dönem ve değişik felsefi ekoller tarafından araştırma

ve inceleme konusu yapılmıştır (Öz, 2008, 35). Batılı dünyada ilk tarihsel yasalar fikri Hıristiyanlar tarafından gündeme getirilmiştir. Her ne kadar daha önce Yunan ve Romalılar'da bu yönde ortaya konmuş eserler bulunsa da ilk olarak Hıristiyanlar, tüm insanların Tanrı önünde eşit olduğu fikrinden hareketle dünyadaki bütün toplumların ortak bir kadere sahip olduğu düşüncesine ulaşmışlardır. Hıristiyan bir teolog ve tarihçi olan Augustinus Yunan veya Yahudilerin kendi özel tarihlerine pek ilgi duymuyordu. Onun ilgi alanı insanın nihai kurtuluşu ve Tanrı iradesinin dünyada somutlaşmasıydı. Augustinus'a göre bütün milletler Tanrı tarafından belirlenmiş olan bir planın parçasıydı. Hıristiyan tarih felsefesinin en önemli yeniliklerinden biri tarihin bir sonunun olduğu fikrini dile getirmeleriydi. Buna göre tarih, Tanrı'nın insanı yaratmasıyla başlamış ve insanın kurtuluşuyla son bulacaktı (Fukuyama, 2016, 90).

Hıristiyan inancının dünya görüşüyle şekillenmiş olan tarihsel ilerleme fikrinin temelinde Tanrı'nın iradesini gerçekleştirme ve insanoğlunun da bu iradeye uygun davranmaya çalışması yatmaktadır. Dolayısıyla tarihi süreçleri bilmek aynı zamanda Tanrı'nın iradesini de bilmek anlamına gelmektedir. Burada Tanrı'nın irade ve isteklerini yerine getirmek insanoğlunun bir görevi olarak anlaşılır. Hıristiyanlık tarih felsefesinin diğer bir özelliği evrenselci düşünceyi üretmiş olmasıdır. Bu düşünceye göre Tanrı'nın isteklerini yerine getirecek olan milletler arasında herhangi bir ayırım yapılmamış, tüm halklar insanlığın birer unsuru olarak değerlendirilmiştir (Aysevener, 2009, 9-10). Hıristiyanlığın tarih felsefesi insanlık fikrini evrenselci düşünceyle harmanlayarak, tüm insanların Tanrı'nın isteklerini yerine getirdiği bir anlayış ortaya koymuştur.

Hıristiyanlığın dünya görüşü gibi İslam dini de tarihi yitip giden bir süreç olarak görmez. İslam dini tarihi ahirete uzanan bir çizgi olarak görmektedir (Şulul, 2001, 98). Toplumsal değişimleri açıklamaya çalışan büyük ölçekli Batılı sosyolojik teorilerde Hıristiyanlığın bu perspektifi etkisini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Comte'un pozitivist felsefesi veya Marx'ın tarihi maddecilik anlayışı doğrusal bir tarih anlayışı ortaya koymaktadır. Bunlara göre tarihin bir hedefi vardır ve bize düşen de tarihin bu hedefine uyum sağlamaktır (Aldridge, 2015, 80).

Aydınlanma düşünürleri tarihin hedef veya hedefleri konusunda, tarihin hedefinin en yetkin ve gelişmiş olanı arzulayan bir gelişme seyrettiği konusunda hem fikirdirler. En gelişmiş olan bazen aklın özgürlüğü veya aklın en iyi kullanılma aşamasına gelmesini ifade etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında tarih belirli bir hedefi olan ve içinde insanların faaliyette bulunduğu bir alan olarak görülmektedir. Hıristiyanlık tarih anlayışı ile Aydınlanmanın tarih anlayışı arasındaki temel fark, ilkinde tarihsel özne Tanrı iken ikincisinde bu özne insandır. Hıristiyanlık tarih anlayışına göre, tarih Tanrı'nın yaratmasıyla başlayan bir süreç olup yine onun isteği doğrultusunda bir sona erecektir. Böyle bir anlayış tarihte insanı edilgen bir varlık olarak konumlandırırken aynı zamanda ona sorumluluk da yüklemektedir (Öztürk, 2010, 17).

Felsefede 17. yüzyıllarda başlayan tarihin yasalarını arama girişimi bu dönemde felsefenin gelişen önemli bir alanı haline gelmiştir. Bu dönemden önce bazı tarihi çalışmalar yapan düşünürler (Thucydides, Polybius, Livy, Tacitus) bulunmakla birlikte, Batı dünyasında tarihin ne olduğu konusunda sorgulayıcı bir çalışma yapılmamıştır. Bu tarihçiler genellikle dönemin olaylarını sadece aktara gelmişlerdir. Batı'da tarihin ne olduğu konusu ilk olarak Bacon'la birlikte başlamıştır. Tarih felsefesi kavramı ise ilk kez

Voltaire tarafından, bir tarihsel düşünme etkinliği olarak kullanılmıştır (Aysevener, 2009, 4). Aydınlanmacı düşünürlerin tarih algısı ilerleme düşüncesi ile şekillenmiştir. Buna göre tarih, insanlığın daha yetkin bir duruma doğru ilerleyen bir süreç ve hareket alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu tarih anlayışını savunan Aydınlanmacı düşünürler Kant, Condorcet, Turgot, Lessing gibi isimler örnek verilebilir (Öztürk, 2010, 16).

Comte'a göre toplumların tarihi ve düşünsel gelişimleri belirli bir yasaya tabidir. Comte bu olguyu üç *hal yasası* olarak tanımlar. Comte'a göre tüm insanlık tarihi nihai olarak bu üç aşamadan geçecektir. Batılı toplumlar bu üç aşamayı daha önce geçmekle birlikte tüm insanlık bu süreçlerden geçecektir. Dolayısıyla tarihe hükmeden bir yasa vardır ve bu yasa tarihin üç hal yasasıdır (Comte, 2014, 217.). Comte bu tarihsel evrimi sürekli gelişen ve ilerleyen bir süreç olarak değerlendirmiştir. Ona göre bilimsel evre son evredir ve zaman içerisinde bilim gelişmeye devam edecek olsa da başka bir aşama yani post-pozitif bir aşama olmayacaktır (Aldridge, 2015, 76). Kant da tarihin bir hedefinin bulunduğu ve insanın da kendi potansiyeli içinde bulunan ve tarihe bir anlam veren nihai bir hedefinin olduğunu düşünüyordu (Fukuyama, 2016, 92). Sonuçta hem Comte hem de Kant tarihte belirli bir yasanın olduğu fikrine sahip olmakta ve bunun da tarihsel ve düşünsel bir zeminde gerçekleştiğini düşünmektedirler.

Alman idealist filozof Hegel'e göre tarih Tin'in kendi bilincine varması ve kendini açığa çıkarması sürecidir. Buna göre tarihsel varlık alanının arka planında kendisini gerçekleştirmek isteyen bir Tin'in varlığına vurgu vardır. Hegel'e göre, Tin'in kendi bilincine varması doğrudan olmayıp, tarihsel süreç içerisinde kendisini göstermek suretiyle ortaya çıkmaktadır. Hegelci varlık felsefesi beraberinde bir tarih anlayışı da üretmiştir. Kendisini zaman içerisinde dışsallaştırarak belirleyen Tin'in görüngü alanı tarihtir. Hegel'e göre Tin sadece tarihsel bir varlık değil aynı zamanda mutlak bir varlıktır. Hegel'e göre, insan doğayı dönüştürmeye çalışırken aynı zamanda kendisi de dönüşüme uğrar. Dolayısıyla insanın gerçek mahiyeti değişim ve oluşumdur. Başka bir ifadeyle insan, tarihsel bir varlıktır. İnsanoğlu eylemleriyle hem kendini hem de tarihi oluşturmaktadır. Her insani eylem aynı zamanda bir mücadeleye karşılık geldiğinden, kendilik bilincine sahip olan insan kendi varoluşunu ancak mücadeleler sonucunda gerçekleştirebilir. Hegel'e göre bu süreç diyalektik bir süreçtir ve insanlık tarihi bu süreç içerisinde tez ve antitez olarak kendisini göstermektedir (Aysevener, 2009, 10-11). Hegelci diyalektik felsefenin iki temel ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Bu felsefenin bir yanında karşılıklı eylem ve evrensel bağlılık ilkesi, diğer yanda ise evrensel değişim ve sürekli gelişim ilkesi bulunmaktadır (Lacoste, 2012, 180).

Tarihin gelişim yasaları konusunda Marx, beş genel üretim ilişkisi ve toplumsal yapı keşfetmiştir. Marx'a göre insanlığın başlangıç tarihi ilkel komünal toplumla başlamıştır. Bu toplumsal yapıda tam eşitlik ve sınıfsız bir yapı söz konusudur. Zamanla birlikte özel mülkiyet ortaya çıkmış ve tarih kölecilik aşamasına geçmiş ve feodal toplum düzenini üretmiştir. Marx'a göre, bu iki dönem (kölecilik ve feodal) oldukça uzun bir zaman aralığına sahip olmuştur. Modern kapitalizmin Batı'da ortaya çıkmasıyla birlikte bu yapılar daha gelişmiş bir toplumsal yapıya dönüşmüşlerdir. Kapitalist toplumlar sınıflı bir toplum yapısına sahiptirler ve kölecilik dönemden beri ezen ve ezilen ilişkisi varlığını sürdürmektedir. Marx'a göre, modern kapitalizm nihai noktada sosyalizme geçecek ve sınıfsız bir toplum yeniden kurulacaktır (Marx - Engels, 2009, 116, Canatan, 2019, 112).

Buradan anlaşılmaktadır ki Marx, tarihte bir yasanın bulunduğunu ve bunun ekonomik ekseninde meydana gelen bir tarihsel-toplumsal değişim yasası olduğunu düşünmektedir. Keza belirli aşamaları ve nihai bir hedefi içermesiyle Marx'ın tarih anlayışının evrimsel ve ilerlemeci olduğu da söylenebilir.

Herbert Spencer'in tarih anlayışı da evrimsel unsurlar içermektedir. Onun eserleri incelendiğinde, bu eserlerde hâkim olan düşüncenin evrensel bir evrim düşüncesi olduğu rahatlıkla görülebilir. Astronomi, biyoloji, psikoloji ve sosyolojide varlık gösteren evrim yasası, aslında evrene hâkim olan tek bir yasanın farklı görünümüdür. Spencer'a göre evrim yasasının özünde homojen bir yapıdan heterojen bir yapıya doğru ilerleyen bir süreç bulunmaktadır (Canatan, 2019, 121-123).

Günümüzde tarihte yasa fikri konusunda alanda oldukça geniş bir literatür oluşmuş bulunmaktadır. Farklı düşünürlerin değişik yasa anlayışları bulunmakla birlikte, bu düşünürler tarihte belirli bir değişim-ilerleme yasası olduğu konusunda hemfikirdirler. Batı dünyasında tarih felsefesi çalışmaları bu ekseninde ilerlerken Doğu dünyasında ilk tarih felsefesi çalışması 14. yüzyılda İbn Haldun tarafından *Mukaddime* adlı eserinde bu konu detaylı bir şekilde soruşturulmuştur (Aysevener, 2009, 4). İbn Haldun, tüm toplumsal kurum ve olguların kendini gerçekleştirmek ve açığa çıkarmak gibi bir hedeflerinin bulunduğunu savunmuş ve bu süreci tarihin bir yasası olarak görmüştür (Batur, 2020, 73).

İbn Haldun'un tarih anlayışında İslami düşüncenin etkisi rahatlıkla görülebilir. Ona göre tarih, Allah'ın ilmi ve kudretiyle insanın yaratılışından başlayarak doğrusal bir düzlemde tarihin sonuna (kıyamet) doğru ilerleyen bir süreçtir (İrğat, 2017, 174). Dolayısıyla İbn Halduncu dünya görüşünün evrimci unsurlar içermekte olduğu söylenebilir (Lacoste, 2012, 179). İbn Haldun'a göre tarih bir yanıyla doğrusal diğer yanıyla döngüsel bir nitelik arz etmektedir. O, kültürel hayat söz konusu olduğunda döngüsel bir yaklaşımı benimserken, bilim söz konusu olduğunda ise çizgisel bir tarih anlayışını benimsemiştir. İbn Haldun tarihi bir asabiyetler döngüsü olarak değerlendirmesi açısından döngüsel bir tarih anlayışına sahipken, her bedevi topluluğun şehirleşeceğini savunmasıyla da doğrusal bir tarih anlayışını benimsediği söylenebilir (Batur, 2020, 146).

2. İbn Haldun'a Göre Tarihin Yasaları

2.1. Göçebelikten Şehirleşmeye

Göçebelik-yerleşiklik veya köy-kent dikotomisi sosyal bilimcilerin toplumsal yapıyı açıklamada kullandıkları önemli kavramlardır. Bu kavramlar sadece belirli bir yapıyı açıklamada değil, aynı zamanda birbirlerini açıklamak için de kullanılırlar. Sosyal bilimciler şehri açıklamaya çalışırken genellikle köyün zıddı bir anlamda kullanılmaktadırlar. Bunun nedenlerinden biri kuşkusuz Töennies'in ortaya koyduğu cemaat ve cemiyet dikotomik kavramlarıdır. Ona göre cemaatler ekonomi, kültür ve etnik köken açısından daha homojen bir özelliğe sahip olup bireyler arasında yüz yüze ve samimi ilişkilerin egemen olduğu toplum tipleridir. Cemiyetler ise ekonomi, kültür ve etnik köken bakımından farklılaşmış, daha büyük heterojen toplum tipleridir. Bu ideal tipik kavramsallaştırmada cemaat köy topluluğuna karşılık gelirken, cemiyet şehir topluma karşılık gelmektedir. Töennies'e benzer şekilde farklı kavramsallaştırmalar da yapılmıştır. Örneğin Vierkant toplulukları tabiat kavimleri ve kültür kavimleri şeklinde, Durkheim mekanik ve organik dayanışmalı toplum şeklinde, Giddings etnik cemiyetler-

demotik cemiyetler, Robert Redfield ise folk cemiyeti-şehir cemiyeti şeklinde kavramsallaştırmalar geliştirmişlerdir (Serin, 2020, 67).

İnsanların belirli bir yerden başka bir yere hareket etmesi ve yerleşmesi tek başına şehirleşmeyi ifade etmez. Şehirleşme hem mekânın hem de toplumsal uygulamaların değiştiği ve farklılaştığı bir süreci ifade etmektedir. Keza şehirleşme toplumsal hareketliliğin ortaya çıktığı ve yoğunlaştığı bir yapıya da göndermede bulunur. Bu açıdan değerlendirildiğinde şehirleşme nüfusun tarımdan sanayi ve hizmetlere doğru değişimini ifade etmektedir (Serin, 2020, 77-78). Şehirleşme çok boyutlu bir toplumsal değişimin meydana geldiği fiziksel ve sosyal bir varlık alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

İbn Haldun toplumların basit yapılardan karmaşık yapılara doğru evrildiklerini düşünür. Ona göre yeryüzünde iki ideal tipik toplum biçimi vardır. Biri ve ilki göçebe hayat süren bedevi topluluklar, diğeri ve sonra gelen ise yerleşik (hadari) şehir topluluklarıdır (Mohammad, 2017, 233). İbn Haldun toplumlar arasındaki temel farklılığın onların üretim biçimlerinin farklı oluşundan kaynaklandığını belirtir. Ona göre insanların birlikte yaşamalarının temel nedeni yardımlaşmadır ve yardımlaşmak için işe zorunlu ihtiyaçlardan başlarlar. Bu da bedevi topluluk biçimidir (İbn Haldun, 2015, 323).

İbn Haldun'un bu ifadesine göre, insanlığın ilk yaşam biçimi zorunlu ihtiyaçlara dayanan ve bu düzlemde seyreden bedevi yaşam biçimidir. Ona göre bu toplum tipi asgari geçim ve temel ihtiyaçlar çerçevesinde oluşmuş ve bu şartlar altında bunun ötesine geçebilmeleri mümkün değildir (İbn Haldun, 2015, 323-324). Bedeviliğin hadariliğe evrilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Zira bedavet gelişme ve ilerlemenin önünde bir engeldir. İbn Haldun bedevi toplum tipinin hadari toplum tipine evrilmesini sağlayan etkenler arasında artı ürün ve refah artışını sayar. Refahın artışı beraberinde yerleşik hayatı ve daha ileri ihtiyaçların karşılanmasını temin edecektir. Bedevilik böyle bir imkândan yoksun olduğundan bu durum ancak hadarilikte mümkün olabilir (İbn Haldun, 2015, 324-326).

Bu ifadeye göre, tüm insanlık başlangıcı bedevilik olan basit ve ilkel bir yaşam biçiminden gelişmiş ve ilerlemiş bir yaşam biçimine, yani şehirleşmeye doğru yol almaktadır. Bunun oluşabilmesi bir yandan artı ürünün ortaya çıkması, bir yandan da zaruri ihtiyaçların ötesine geçebilmesiyle mümkün olmuştur. İbn Haldun insanlığın tarihsel evrimini illiklikten uygarlığa doğru bir hareket olarak değerlendirir. Birçok tarihsel veri bu geçişi desteklemektedir. Bunun anlamı çöl veya göçebe yaşamın yerleşik şehir hayatından önce geldiğidir. Dolayısıyla değişimin yönü kırdan kente veya göçebelikten yerleşikliğe doğrudur (Mohammad, 2017, 234). İbn Haldun'a göre, yeryüzünde bedevi ve hadari toplumların varlığı hem doğal hem de zorunludur (İbn Haldun, 2015, 324). Çünkü insanlığın temel önceliği zaruri olan temel ihtiyaç maddeleri olup lüks veya ileri ihtiyaçlar akabinde gelmektedir. İbn Haldun'a göre zaruri olan kök, kemali olan ise kökten doğan bir dal gibidir (İbn Haldun, 2015, 326).

Bu ifadelerden anlaşılabilceği gibi İbn Haldun açısından tarih belirli bir değişim yasasına tabidir. Bu değişim yasasının yön ve hedefi ise bedevilikten hadariliğe geçiştir. İnsanların sosyal olması ve birbirlerine muhtaç olmalarından dolayı oluşturdukları ilk toplumsal yaşam biçimi bedevilik olmuştur. Çünkü bu toplum biçiminde zor ve karmaşık ilişki ve yapılar bulunmamaktadır. Genellikle sayıca az ve çoğunlukla akraba topluluklardan oluşan bedeviler yardımlaşma ve dayanışmanın güçlü olduğu, fakat bunun dışında herhangi bir unsurun bulunmadığı bir toplumsal yaşam biçimidir (Demircioğlu, 2015, 235-236). Bedevi topluluklar

için hadari olmanın temel bir hedef olduğu rahatlıkla görülebilir. Her bedevi bu hedefe doğru koşar ve bu arzusuna ulaşmayı hedefler. Oysa hadari bedevinin yaşam biçimini -zorunlu koşullar dışında- asla istemez (İbn Haldun, 2015, 326). Dolayısıyla İbn Haldun'a göre bedavetin nihai gayesi hadarete ulaşmaktır (Yılmaz, 2009, 109).

İbn Haldun doğanın değişim yasasına paralel olarak, toplumların da ilkel bedevilikten gelişmiş hadariliğe doğru dönüştüğünü düşünür. İnsanı hadariliğe doğru sevk eden temel motivasyon kuşkusuz insanın doğasında bulunan zenginlik, güç ve serbest zaman arzudur (Mohammad, 2017, 235). Durkheim da şehirleşmeyi tarihin bir yasası olarak görmektedir. Ona göre tarihin başlangıcında neredeyse toplumsal yaşamın tek biçimi olan mekanik dayanışmanın zaman içerisinde etki alanını yitirmesi ve yerini organik dayanışmaya yavaş yavaş bırakması tarihin bir yasasıdır (Durkheim, 2014, 213). İbn Halduncu perspektiften bakıldığında tarihte yasaların bulunduğu ve bu yasalardan birinin *bedavetten hadarete* veya göçebelikten şehirleşmeye doğru insanlığın ilerleyen bir değişim süreci olduğu söylenebilir.

2.2. Dinden Sekülerleşmeye

Tarihin başlangıcında hayatın her alanını kuşatan ve yönlendiren temel unsurun din veya dinsel olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Din ilk toplumların hem düşünsel hem de eylemsel bir rehberlik kaynağıydı. Eski Mısır, Hint ve Yunan'da, Sümerler'de, Ortadoğu, Anadolu veya Uzakdoğu'da ilk insan topluluklarının dinsel bir dünyada yaşadıklarını tarihsel veriler de büyük çapta desteklemektedir. İnsanlık tarihinin başlangıcında sekülerleşme ortaya çıkmadan önce din ve dinsellik hayatın merkezinde ve tek bilgi/yaşam kaynağı konumunda idi. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü açısından, herkesi ve her şeyi kuşatan bir din olmadan herhangi bir toplumun varlığı söz konusu değildi (Berger - Luckmann, 2015, 46).

İbn Haldun gerek siyasal yaşamın gerekse de düşünsel yaşamın tüm unsurlarını ekonomik ve toplumsal evrime bağlı olarak incelemiştir. Kendisi halifelik, sultanlık ve otoritesi dinsel olduğu kadar dünyevi alana da yayılmış olan çeşitli etkenlerden söz etmiştir (Lacoste, 2012, 177). İbn Haldun dinselliğin toplumsal yansımaları siyasal yapıda gözlemler. Onun hilafete ilişkin değerlendirmeleri, dini olan ile dünyevi olanın harmanlandığı ve bir arada bulunduğu bir yapıyla karakterize edilmiştir. İbn Haldun bu hususu şöyle ifade etmektedir:

Siyasi ahkam sadece dünyevi maslahatları göz önünde bulundurur. (...) Şari'in, insanlardan maksudu ve matlubu ise ahiretteki salahlarıdır. Şu hâlde, şer'i ahkâmın gereği olarak, dünya ve ahiretteki halleri itibarıyla herkesi şer'i hükümlere göre sevk ve idare etmek zaruridir. Bu hüküm ise şeriat ehline aittir. Bunlar da nebilerdir ve onlardan sonra da bu hususta onların yerine geçen zevattır, bunlar da halifelerdir. Böylece hilafetin manası açıkça anlaşılmalıktan başka şu husus da vazih olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır: Tabii mülk, tüm halkı garaz ve şehvetin icabına göre sevk ve idare etmektir. Siyasi mülk, dünyevi maslahatların celbi ve zararların def'i hususunda akli düşüncenin gereğine göre tüm halkı sevk ve idare etmektir. Hilafet ise, uhrevi maslahatlar ile bunlara bağlı olan dünyevi maslahatlar hususunda, nazar-ı şer'inin gereğine göre tüm insanları sevk ve idare etmektir. Zira Şar'i nazarında, dünyadaki tüm ahval, ahiretteki maslahatların nazar-ı itibara alınmasına bağlıdır. İmdi hakikatte hilafet, dinin korunması ve dünyanın dini siyasetle idare edilmesi için şeriat sahibine niyabet ve vekalettir (İbn Haldun, 2015, 421).

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, başlangıçta din (İslam) hem dünyevi hem de manevi (dini) alanı düzenleyen bir kurum olarak ortaya çıkmasına karşın, bu yapı dört halife döneminden sonra büyük bir değişime uğramaya başlamıştır. Hilafetin saltanata dönüşüm süreci, kesin ve zorunlu olarak Emeviler dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır. İbn Haldun bu hususu şöyle ifade etmektedir:

Sonra mülkün tabiatı, bir kimsenin mecde münferiden sahip olmasını, şana müstakillen ve tek başına malik olmasını iktiza etti. Bu durumu bizzat kendisinden ve kavminde uzaklaştırmak Muaviye için mümkün değildi. Zira bu tabii bir husustur. Tabiatı icabı bunu sevk eden ve ortaya çıkaran asabiyettir (İbn Haldun, 2015, 443).

İbn Haldun sekülerleşme sürecinin başlangıç noktasını İslam tarihine uygular. Ona göre hilafet dinsel, saltanat ise sekülerdir. Hilafetin mülke dönüşümü siyasal sekülerleşmenin (laiklik) başlangıcını oluşturmaktadır. Ona göre bu durum tarihin bir yasası olarak vuku bulacağından kaçınılmaz görülmektedir. Çünkü dünyevi bilinç (asabiyet) kendisini gerçekleştirmek istemektedir. İbn Haldun'a göre, sekülerleşme sürecinin İslam tarihindeki başlangıcı dört halifeden sonra meydana gelen siyasal ve toplumsal gelişmelerdir. İslam peygamberinin vefatıyla başlayan bu süreç, dört halife dönemi boyunca din ile devlet birlikte faaliyette bulunmalarına karşın Emeviler dönemiyle birlikte din ile devlet birbirlerinden ayrılmıştır (Batur, 2021, 46). Bu ayrışma siyasal bilinç düzeyindeki kurumsal farklılaşmanın bir sonucu olarak kendisini göstermiştir. İbn Haldun bu hususu şöyle ifade etmektedir.

Gayet açık bir şekilde ortaya çıkan netice şudur: İlk önce mülk bulunmaksızın hilafet mevcut olmuştur. Sonra ikisinin manası arasında bir iltibas, ihtilal ve tedahül hali meydana geldi. Mülkle ilgili asabiyet, hilafetle alakalı asabiyetten ayrıldığı için, daha sonra mülk münferiden ve müstakillen mevcut oldu (İbn Haldun, 2015, 446-447).

İbn Halduncu tarih ve toplum okumasında kurumsal farklılaşmanın temel bir yere sahip olduğu kolaylıkla görülebilir. Asabiyet teorisyeni, tüm toplumsal kurumların kendilerini açığa çıkarmak ve gerçekleştirmek istediklerine ilişkin temel bir bakış açısına sahiptir. Ona göre din, başlangıçta toplumsal tüm kurumları kuşatmıştı. Özerk anlamda bilimlerin olmadığı bir dönemde sadece din vardı. Din hayatın tüm alanlarını açıklayan bir bilgi kaynağıydı. Buna göre sekülerleşme (kurumsal farklılaşma) toplumsal kurumların dinden doğup özerk hale gelmesi olarak anlaşılmaktadır (Batur, 2020, 73). Ayrıca İbn Haldun'a göre bu süreç tarihin bir yasası olup, çizgisel bir yönde ilerlemektedir (Batur, 2020, 147).

Sekülerleşme teorisi, standart bir tanım içermezse de özünde yapısal/işlevsel bir farklılaşmayı barındırmaktadır. Buna göre sekülerleşme sürecinde din diğer toplumsal alt-sistemler gibi bir alt-sistem haline gelmektedir. Böylece kurumsal ve işlevsel farklılaşmanın ortaya çıkması aslında sekülerleşme sürecinin ta kendisidir (Dobbelaere, 2015, 59). Weber de sekülerleşme sürecini rasyonelleşme süreciyle eş zamanlı olarak başlatmaktadır. Ona göre modernleşmeyle ortaya çıkan rasyonelleşme zorunlu olarak sekülerleşmeyi doğurmuş ve bunu aksi yöne çevirebilecek herhangi bir makul neden de bulunmamaktadır (Aldridge, 2015, 98). Dolayısıyla kurumsal ve işlevsel farklılaşma anlamıyla sekülerleşme tarihsel gelişimin bir yasası olarak gösterilmektedir (Aldridge, 2015, 116).

İbn Halduncu perspektiften bakıldığında şehirleşmeden sonra sekülerleşmenin de tarihin bir yasası olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dinden veya dinsellikten dünyeviliğe veya sekülerleşmeye doğru yaşanan tarihsel ve toplumsal olaylar evrensel bir

karaktere sahip olup, doğal ve zorunlu bir gelişimin yarası olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte sekülerleşme süreci her toplum ve coğrafyada farklı zaman ve şekillerde gerçekleşebilmektedir. Söz gelimi Batı'da ilk sekülerleşme hareketleri Reform, Rönesans ve Aydınlanma hareketleriyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sonuç

Tarihte yasa konusu, alanda çalışan ve düşünen bilim ve düşünce insanların dikkatini sürekli çekmiş ve onları meşgul etmiş önemli bir konudur. Bu alanda farklı düşünürler farklı tarih okuması veya felsefesi geliştirmişlerdir. Augustinus, Comte, Kant, Hegel, Marx, Durkheim, Spencer ve hepsinden önce İbn Haldun gibi düşünürler farklı tarihsel yasalara ulaştıklarını ifade etmişlerdir. Tüm bunlara genel bir çerçeveden bakıldığında, hepsinde ortak olan noktanın tarihte yasaların bulunduğu düşüncesidir. İbn Haldun tarihte bazı yasaların varlığından söz etmekle kendisi de bu bağlamda bu geleneğe dahil edilebilir.

İbn Haldun'a göre tarihte yasalar vardır. Bu yaklaşımla İbn Haldun kronolojik açıdan kendisinden sonra gelen ve isimleri yukarıda zikredilen düşünürlerle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle yukarıda adı geçen düşünürler de (tarihte yasa(lar)ın varlığı konusunda) İbn Haldun gibi düşünmektedirler.

İbn Halduncu perspektiften bakıldığında tarihin yasalarından birinin şehirleşme süreci olduğu görülmektedir. Ona göre insanlığın ilk yaşam formu bedevilik, konargöçerlik veya avcılık ve toplayıcılıktır. Bu durum zorunlu ihtiyaçların önceliğinden ve bir arada yaşama zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Şehirleşme ise insani arzuların (servet, güç, serbest zaman gibi) gerçekleşebilmesi için, insanın doğasında bulunan temel motivasyonun bir sonucudur. Şehirleşme süreciyle birlikte başlangıçta konar-göçer veya bedevi bir yaşam tarzına sahip olan insan toplulukları zaman içerisinde belirli bir mekânda toplanarak geniş çaplı bir yapısal dönüşüme uğramaktadır. Sonuçta şehirleşme, hadarileşme veya yerleşik hayata geçme süreci kaçınılmaz görünmekte ve bu süreç insanlık tarihinin bir yarası, her insan topluluğunun temel ve nihai bir hedefi olarak okunmaktadır.

İbn Haldun'a göre tarihin diğer bir yarası sekülerleşme sürecidir. Sekülerleşme ise başlangıçta hayatın tüm alanlarını kuşatan dinin kurumsal ve işlevsel bir farklılaşmaya uğramasıyla birlikte kendi öz alanına çekilmesi ve çeşitli toplumsal alanların (bilim, sanat, hukuk, sağlık gibi) ortaya çıkarak bunların gelişim sürecini ifade etmektedir. Bedevilikte olduğu gibi insanlık tarihinin başlangıcında ve uzunca bir süre kuşatıcı egemenliğini sürdüren din veya dinsel insan topluluklarının hayatını düzenleyen ve yönlendiren yaygın bir kurum hüviyetinde idi. İbn Haldun'a göre kurumsal farklılaşma (sekülerleşme) sürecinin İslam tarihindeki başlangıç noktası siyasal alanda (laiklik) ve Emeviler dönemiyle birlikte başlamıştır. Ona göre bu süreç de kaçınılmaz görünmektedir. Seküler olanın (asabiyet) (Brown, 2016, 405) ortaya çıkması ve bilimlerin gelişiminin (kurumsal/işlevsel farklılaşma) gerçekleşebilmesi İbn Haldun açısından tarihi/yasal bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça/References

- Aldridge, Alan. “Sekülerleşmenin Yükselişi: Dinin Toplumsal Önemini Kaybetmesi”. çev. İhsan Çapçioğlu-Sinan Yılmaz. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapçioğlu. 75-117. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Aysevener, Kubilay. “Antikçağ’dan Günümüze Tarih Tasarımları”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8/18 (2009), 3-19.
- Batur, Behçet. *İbn Haldun’un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Batur, Behçet. “İslam ve Sekülerleşme: İbn Halduncu Bir Çözümleme”. *Sırat* 2 /1 (2021), 35-55.
- Berger, Peter - Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. çev: Mustafa Derviş Dereli, Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Brown D. Malcolm. “İslam ve Seküler Kavramı” çev: M. Ali Kirman, *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/19 (2016), 397-412.
- Canatan, Kadir. *Sosyolojide Yasa Fikri*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Comte, Auguste. “Pozitif Felsefe Dersleri”. *İstanbul University Journal of Sociology* 2/19-20 (2014), 213-258.
- Demircioğlu, Aytekin. *İbn Haldun’un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Dobbelaere, Karel. “Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı”. çev. Mehmet Süheyl Ünal. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. İçinde ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapçioğlu. 57-74. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*. çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi, 2014.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016.
- Irğat, Muhammet. *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. İstanbul: Hiperyayın, 2017.
- İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*. çev: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Lacoste, Yves. *İbn Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*. çev: Mehmet Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Marx, K., Engels, F. *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, çev. M. Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2009.
- Mohammad, Fida. “İbn Haldun’un Toplumsal Değişme Kuramı: Hegel, Marx ve Durkheim İle Bir Karşılaştırma”. çev. Behçet Batur. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/17 (2017), 229-244.
- Nebati, Nureddin. “İbn Haldun Düşüncesinde Tarih, Zaman ve Döngüsellik”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12(1) (2019), 141-158.
<https://doi.org/10.17218/hititsosbil.474714>
- Öz, Şaban. “Tarih Felsefesinde ‘Tarihin Yasaları’ Üzerine”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2008), 31-44.
- Öztürk, Huriye Yeliz. *İlerlemeci Tarih Anlayışı ve Bu Anlayışta Fukuyama’nın Yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Serin, İzem Kezban. *İbn Haldun Mukaddime’sinde Şehir Sosyolojisi*. İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2020.
- Şulul, Kasım. “İslâm düşüncesinde Tarih Felsefesi”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 11 (2001), 91-127.

Yılmaz, Şeyh Şamil. *İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.